

ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

1. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

α. Με ποιο όνομα αναγνωρίζεται το στοιχείο από τους φορείς του:

Η καλλιέργεια και επεξεργασία των Ανατολικών Καπνών

β. Άλλη/-ες ονομασία/ες:

Καπνοκαλλιέργεια, καλλιέργεια μπασμά

γ. Σύντομη Περιγραφή:

Η καλλιέργεια των Ανατολικών Καπνών που γίνεται σήμερα στη Μακεδονία και τη Θράκη, αφορά κυρίως στην ποικιλία *μπασμάς*, μια από τις πιο εκλεκτές ποικιλίες της παγκόσμιας καπνοπαραγωγής.

Η καλλιέργεια και επεξεργασία του καπνού συνδέεται άμεσα με την κοινωνική δομή και εξέλιξη της περιοχής.

Στάδια της καλλιέργειας:

A) Καπνοσπορείο

B) Χωράφι

Γ) Ξηραντήριο

Επεξεργασία: Σήμερα η επεξεργασία γίνεται με σύγχρονα μηχανήματα σε μονώροφα καπνεργοστάσια.

δ. Πεδίο ΑΠΚ:

- x προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις
- επιτελεστικές τέχνες
- x κοινωνικές πρακτικές-τελετουργίες-εορταστικές εκδηλώσεις
- x γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν
- x τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία
- άλλο

ε. Περιοχή όπου απαντάται το στοιχείο

Τα Ανατολικά Καπνά παράγονται κυρίως στην Ελλάδα, στην Τουρκία, στη Βουλγαρία, στη Β. Μακεδονία και στις παρευξείνιες χώρες (ημιανατολικά καπνά). Κατατάσσονται μεταξύ των εκλεκτότερων προϊόντων της παγκόσμιας καπνοπαραγωγής, λόγω των εξαιρετικών ιδιοτήτων, του αρώματος (αρωματικές ουσίες, αιθέρια έλαια, ρητίνες και πολυφαινόλες), της γεύσης και της καυστικότητας (με τον όρο αυτόν ορίζουμε την ικανότητα ευκολίας ανάμματος και διατήρησης της καύσης). (Βλ. τον χάρτη στα Συμπληρωματικά Τεκμήρια)

στ. Λέξεις-κλειδιά:

Ανατολικά Καπνά, καλλιέργεια καπνού, καπνοκαλλιέργεια, επεξεργασία καπνού, μπασμάς, καπνεμπόριο, καπνεργάτες, καπνεργατικό κίνημα

2. Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου ΑΠΚ

α. Ποιος/-οι είναι φορέας/-είς του στοιχείου;

Καλλιέργεια

1. Αγροτικός Καπνικός Συνεταιρισμός Δράμας- Καβάλας-Παγγαίου
2. Αγροτικός Καπνικός Συνεταιρισμός Ν. Σερρών

3. Αγροτικός Συνεταιρισμός Ξάνθης «Η Ένωση»

4. Καπνικός Συνεταιρισμός «Βισάλτης»

5. Συνεταιρισμός Καπνοπαραγωγών Θράκης

Επεξεργασία

6. Πανελλήνιος Σύνδεσμος Βιομηχανιών Μεταποίησης και Εταιριών Εμπορίας Καπνού

7. Συνεταιριστική Ένωση Καπνοπαραγωγών Ελλάδος (ΣΕΚΕ Α.Ε.)

8. Μισσιριάν Α.Ε.

Πολιτισμός και Ιστορία

9. Ινστιτούτο Κοινωνικών Κινήματων και Ιστορίας Καπνού (Ι.Κ.Κ.Ι.Κ.)

β. Έδρα/τόπος

Ινστιτούτο Κοινωνικών Κινήματων και Ιστορίας Καπνού (Ι.Κ.Κ.Ι.Κ.)

Διεύθυνση: Κ. Παλαιολόγου 4, Καβάλα, ΤΚ: 65403

Τηλ. 2510 244150

e-mail: info@ikkik.gr

url/ site web: www.ikkik.gr

γ. Περαιτέρω πληροφορίες για το στοιχείο:

Αρμόδιο/-α πρόσωπο/-α

Ινστιτούτο Κοινωνικών Κινήματων και Ιστορίας Καπνού (Ι.Κ.Κ.Ι.Κ.)

Όνομα και Ιδιότητα: Ιωάννης Βύζικας (Πρόεδρος)

Διεύθυνση: Κ. Παλαιολόγου 4, Καβάλα, ΤΚ: 65403

e-mail: info@ikkik.gr, www.ikkik.gr

3. Αναλυτική περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ, όπως απαντάται σήμερα

Ο καπνός είναι φυτό μονοετές και μεταφυτεύσιμο. Τα φύλλα των αρωματικών καπνών είναι μικρά, με σχήμα ελλειπτικό, χωρίς μίσχο (μπασμάς) ή με μίσχο, με μέτριο πάχος και λεπτές νευρώσεις.

Η καλλιέργεια των Ανατολικών Καπνών περιλαμβάνει σήμερα τα παρακάτω στάδια:

Καπνοσπορείο: Είναι κομμάτι γης που χρησιμοποιείται για τη σπορά. Το όργωμα γίνεται στις αρχές του φθινοπώρου για την αναζωογόνηση της γης. Στο τέλος Φεβρουαρίου με αρχές Μαρτίου, ο παραγωγός οργώνει πάλι το έδαφος με τις κατάλληλες ενσωματώσεις (ζιζανιοκτόνα κ.λ.π.). Την παραμονή της σποράς ο παραγωγός φρεζάρει το χώμα, ενώ την ημέρα της σποράς, χαράσσει το έδαφος του σπορείου σε λωρίδες γης πλάτους 80 εκατοστών (*οτζάκια* ή *ταχτάδες*), οι οποίες χωρίζονται μεταξύ τους με αυλάκια πλάτους 30 εκατοστών περίπου. Στα οτζάκια σκορπίζεται ο καπνόσπορος, ανακατεμένος με στάχτη (αναλογία 1/3). Στη συνέχεια, πατιέται το χώμα και καλύπτεται με κοπριά. Κατόπιν ο παραγωγός φροντίζει την ανάπτυξη του φυτού στο σπορείο με πότισμα, ξεβοτάνισμα, υδρολιπάνσεις και ράντισμα με γαλαζόπετρα, εφόσον είναι απαραίτητο.

Χωράφι: Στα τέλη Μαΐου με αρχές Ιουνίου γίνεται η μεταφύτευση των καπνόφυτων από το σπορείο στον αγρό, ο οποίος προηγουμένως έχει οργωθεί και φρεζαριστεί. Τα φυτά φυτεύονται νωρίς το πρωί σε απόσταση 8-12 εκατοστά, με μηχανικά μέσα (φυτευτικές μηχανές) ή και με το χέρι στις ορεινές περιοχές, όπου λόγω της τοπογραφίας των χωραφιών δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν μηχανικά μέσα. Ακολουθεί η φροντίδα ανάπτυξης των φυτών στο χωράφι με σκαλίσματα, ξεβοτανίσματα, ποτίσματα κ.λπ. Από τα μέσα Ιουλίου μέχρι και τις αρχές Οκτωβρίου διαρκεί η συλλογή των ώριμων φύλλων του καπνού. Τα φύλλα του καπνού ωριμάζουν από το κάτω προς το επάνω μέρος του φυτού και η συλλογή τους (σπάσιμο φύλλων καπνού) γίνεται σε 5-7 στάδια (χέρια σπασίματος). Σε κάθε χέρι σπασίματος αντιστοιχούν 4-5 καπνόφυλλα. Τα πρώτα επίπεδα λέγονται πατόφυλλα και δεν συλλέγονται, καθώς δεν έχουν εμπορική αξία. Τα τελευταία επίπεδα έχουν τη μεγαλύτερη εμπορική αξία (βλ. Εικόνα φυτού στα Συμπληρωματικά Τεκμήρια). Η διαδικασία καπνοσυλλογής αρχίζει τις μεταμεσονύχτιες ώρες και τελειώνει το αργότερο με την ανατολή του ηλίου. Τα καπνόφυλλα δεν πρέπει να χάσουν τη ζωντάνια τους ως την ώρα που θα αρμαθιαστούν (βελονιαστούν, τίζευτούν, μπουρλιαστούν) στο σπίτι του καπνοπαραγωγού, δηλαδή θα περαστούν σε σπάγκο για να αναρτηθούν στο ξηραντήριο. Το μπουρλιασμα γίνεται με το χέρι και απαιτεί τη συμμετοχή όλης της οικογένειας του καπνοκαλλιεργητή (πολλά εργατικά χέρια). Σήμερα, υπάρχουν για την ίδια δουλειά και διατρητικές μηχανές που διαπερνούν με σπάγκο τα φύλλα και τα κάνουν αρμάθες.

Ξηραντήριο ή λιάστρα: Πρόκειται για ξύλινες ή μεταλλικές κατασκευές όπου αναρτώνται οι αρμάθες καπνού στον ήλιο για ξήρανση (τα Ανατολικά καπνά ανήκουν στην κατηγορία sun cured, δηλαδή ξηραίνονται-στεγνώνουν στον ήλιο). Εκεί παραμένουν για 10-15 ημέρες μέχρι τα φύλλα καπνού να υποστούν την επιθυμητή αφυδάτωση, οπότε παίρνουν κίτρινο έως ερυθροκίτρινο χρώμα. Για την έκθεση των Ανατολικών Καπνών στον ήλιο ακολουθήθηκαν διάφοροι τρόποι. Ο πιο συνηθισμένος για τα ορεινά χωριά με τις μικρές αυλές είναι η ανάρτηση αρμαθών σε βέργες σε προσήλιους τοίχους προστατευόμενους από τη βροχή.

Σήμερα, το ξηραντήριο προστατεύεται από τη βροχή από ένα δίριχτο σκέπαστρο, καλυμμένο με νάιλον. Οι αρμάθες αναρτώνται σε οριζόντια καδρόνια, σε απόσταση περίπου 60-80 εκατοστών από το έδαφος, τα οποία είναι καρφωμένα σε πασσάλους μπηγμένους στο χώμα.

Μετά την λιάστρα, ο παραγωγός κρεμάει τις αρμάθες από το ταβάνι στην αποθήκη. Τον Οκτώβριο τοποθετεί τα καπνά σε χαρτοκιβώτια των 12 κιλών, ξεκινώντας από τα κάτω χέρια (που συνέλεξε πρώτα) και συνεχίζοντας με τα πάνω χέρια και τα παραδίδει στα καπνεργοστάσια.

Επεξεργασία

Γύρω στο 1990 έχουμε την εισαγωγή της τεχνολογίας του Vacuum Chamber που αντικατέστησε το ταχυγυραντήριο. Σήμερα, το μαλάκωμα των καπνών γίνεται με ατμό και όχι με νερό. Με το Vacuum Chamber επιτυγχάνεται ομοιόμορφη ύγρανση των χωρικών καπνόφυλλων. Στη συνέχεια γίνεται ο έλεγχος και η τροφοδοσία των καπνών με το χέρι ή με αυτόματους τροφοδότες στην γραμμή επεξεργασίας. Όταν γίνεται χειροκίνητα, πραγματοποιείται και ποιοτική διαλογή των καπνών, ταυτόχρονα με την τροφοδοσία. Στη συνέχεια της ροής, ο καπνός μεταφέρεται αυτόματα στις ταινίες διαλογής, όπου καθαρίζεται από ξένες ύλες και γίνεται ποιοτική διαλογή. Ακολουθεί το στάδιο του χαρμανιάσματος όπου αναμειγνύονται τα φύλλα από τις διάφορες ποιοτικές βαθμίδες και περιοχές για να γίνει ομοιόμορφο το χαρμάνι. Η προσπάθεια μείωσης του κόστους επεξεργασίας των Ανατολικών Καπνών είχε σαν αποτέλεσμα την κατασκευή μονώροφων καπναποθηκών. Ωστόσο, η μεγαλύτερη παρέμβαση στον μηχανολογικό εξοπλισμό των καπνεργοστασίων άρχισε να γίνεται σε δοκιμαστικό επίπεδο από το 1995. Η παρέμβαση αυτή εφαρμόστηκε στα καπνεργοστάσια από το 2004. Έτσι, εφαρμόζεται για πρώτη φορά στα Ανατολικά Καπνά η τεχνική αποξήρανση των καπνών, με φούρνο-soft dryer και η συσκευασία των καπνών γίνεται σε χαρτοκιβώτια των 140 κιλών. Έτσι καταργούνται τα δέματα καπνού που γνωρίζαμε και αντικαθίστανται από τα χαρτοκιβώτια. Με την κατάργηση αυτή των δεμάτων έχουμε ταυτόχρονα κατάργηση του τρόπου συντήρησης και αποθήκευσης του καπνού. Καταργούνται οι *αλαμπούρες* (δηλαδή η αλλαγή της θέσης των δεμάτων του καπνού για τη σωστή τους συντήρηση στην αποθήκη) και μειώνεται

ο χρόνος αποθήκευσης των καπνών πριν από την εξαγωγή. Ο αριθμός των καπνεργατών μειώθηκε και αυξήθηκε η ημερήσια παραγωγή ανά καπνεργάτη.

Αυτή η πρακτική επεκτείνεται και στον παραγωγό, ο οποίος πλέον απαλλάσσεται από το παστάλι, έχει λιγότερη φύρα και πληρώνεται 6 μήνες νωρίτερα.

Κατά τα άλλα, η δουλειά του παραγωγού είναι η ίδια, όπως και παλιά, από το σπορείο μέχρι και τη λιάστρα.

4. Χώρος/εγκαταστάσεις και εξοπλισμός που συνδέονται με την επιτέλεση/ άσκηση του στοιχείου ΑΠΚ

Για την καλλιέργεια του καπνού απαιτείται ένα καπνοσπορείο (μικρό κομμάτι γης), το χωράφι για την καλλιέργεια του καπνού, τα εργαλεία που απαιτούνται για το όργωμα και το φρεζάρισμα, το ξηραντήριο και η αποθήκη του παραγωγού, όπου κρεμιούνται οι αρμάθες των αποξηραμένων καπνών.

Η επεξεργασία του καπνού σήμερα γίνεται σε μονώροφες καπναποθήκες και καπνεργοστάσια, με τον κατάλληλο σύγχρονο μηχανολογικό εξοπλισμό και οι εργασίες γίνονται αυτοματοποιημένα.

5. Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επιτέλεσης/άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ

Εκτός από το προφανές τελικό προϊόν, το τσιγάρο, οι εναλλακτικές χρήσεις του καπνού σήμερα γίνονται όλο και πιο δημοφιλείς.

Εκθεσιακά Καπνοδείγματα: Πρόκειται για καλλιτεχνικές κατασκευές από φύλλα καπνού. Κατασκευαζόταν με σκοπό την προώθηση των ελληνικών καπνών στις μεγάλες διεθνείς εμπορικές εκθέσεις καπνού, με πρωτοβουλία των καπνεμπορικών εταιρειών. Μετά το 1960, η περιφερειακή διεύθυνση του Ε.Ο.Κ Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης ήταν αρμόδια για την κατασκευή τους.

Το Ι.Κ.Κ.Ι.Κ. για τη διάσωση της κατασκευής των εκθεσιακών καπνοδειγμάτων ίδρυσε εργαστήριο, το οποίο είναι και το μοναδικό στην Ελλάδα. Σήμερα, συντηρεί και κατασκευάζει καπνοδείγματα (γύρους, γυράκια, μαστουνιέρες, τόγκες, φέτες, κούκλες σπαθιά, κούκλες σκούπες) για το Μουσείο Καπνού της Καβάλας. Ο Δήμος Καβάλας προσφέρει καπνοδείγματα ως χαρακτηριστικό και μοναδικό δώρο της πόλης.

Τα τελευταία χρόνια κερδίζουν έδαφος διάφορες εναλλακτικές χρήσεις του καπνού, που περιγράφονται παρακάτω.

6. Ιστορικά στοιχεία για το στοιχείο ΑΠΚ

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η καλλιέργεια, η επεξεργασία και η εξαγωγή του καπνού αποτέλεσαν τον κινητήριο μοχλό της ελληνικής οικονομίας, της πολιτικής και της κοινωνικής εξέλιξης.

Η Ελλάδα μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας και της Θράκης ήταν η μεγαλύτερη παραγωγός και εξαγωγέας Ανατολικών Καπνών στο κόσμο με μερίδιο πάνω από 50%. Αυτή η οικονομική δραστηριότητα αποτέλεσε τη βάση για την ομαλή ενσωμάτωση του προσφυγικού πληθυσμού και τη διατήρηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο. Συντέλεσε στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, αλλά και στις διεθνείς σχέσεις της πατρίδας μας.

Ο καπνός για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν το κυριότερο εξαγωγικό προϊόν σε αξία εμπορεύματος. Ενδεικτικά, το 1929 έφτασε μέχρι και στο 56,6% της συνολικής αξίας των εξαγωγών, παίρνοντας τη θέση της σταφίδας. Η φορολογία του καπνού έπαιξε σημαντικότατο ρόλο στην κοινωνική πολιτική των κυβερνήσεων. Υπήρχε ειδική εισφορά επί του καπνού υπέρ των Ορφανοτροφείων Κεντρικής, Δυτικής και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, φόρος για τους δήμους και τις κοινότητες, εισφορά υπέρ Ταμείων Υδρεύσεως και Εξυγιάνσεως, υπέρ Λιμενικών Ταμείων, υπέρ Ταμείου Αγροφυλακής, πρόσθετος φόρος για τη συνταξιοδότηση των καπνεργατών κ.λπ.

Το Συνδικαλιστικό Κίνημα των καπνεργατών έχει γράψει ανεξίτηλα τις δικές του σελίδες κοινωνικής ιστορίας, όχι μόνο τοπικά αλλά και πανελλήνια.

Είναι σελίδες μεγάλων προσδοκιών και οραμάτων, σκληρών συγκρούσεων, προσωπικών και συλλογικών θυσιών, αλλά και μεγάλων κατακτήσεων.

Η καπνεργατική τάξη από τις αρχές του 20ού αιώνα, αποτελείτο από ορθοδόξους χριστιανούς, μουσουλμάνους και εβραίους εργάτες. Οι καπνεργάτες σε μια εποχή όπου υπήρχαν έντονα θρησκευτικά και εθνικιστικά προβλήματα, παραμέρισαν τις εθνοκοινοτικές και θρησκευτικές διαφορές, με ωριμότητα, ενότητα και αποφασιστικότητα για την επίλυση των σοβαρών οικονομικών προβλημάτων τους και των συνθηκών εργασίας.

Οι καπνεργάτες της Καβάλας πραγματοποίησαν την πρώτη απεργία επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που ήταν δεκαπενθήμερη, τον Φεβρουάριο του 1879.

Μέσα από τα πρωτοπόρα καταστατικά των Σωματείων τους, το 1908 οι εκλογές διεξάγονταν με απλή αναλογική, υπήρχαν δύο πρόεδροι, ένας μουσουλμάνος και ένας χριστιανός, απαγορεύτηκε η εργασία σε παιδιά κάτω των 12 ετών και δημιουργήθηκαν επικουρικά ταμεία.

Το καπνεργατικό κίνημα ήταν η πρωτοπορία του εργατικού κινήματος της πατρίδας μας. Οι καπνεργάτες λόγω χαμηλών αμοιβών, ανθυγιεινού και εποχικού επαγγέλματος, απέκτησαν συλλογική νοοτροπία, που καλλιεργήθηκε μέσα από τους αγώνες τους.

Τα Σωματεία καπνεργατών ανέπτυξαν σπουδαία κοινωνική και εθνική δράση, σπούδαζαν παιδιά καπνεργατών με υποτροφία, οργάνωναν εργατικό συσσίτιο, λέσχη με αναγνωστήριο, φαρμακείο. Ακόμα, ενίσχυαν με μεγάλα ποσά το λαχείο του στόλου και με κάθε μέσον τον Μακεδονικό Αγώνα. Πολλές κατακτήσεις του κοινωνικού κινήματος οφείλονται στους αγώνες των καπνεργατών. Μέσα από τους αγώνες τους κατόρθωσαν να δημιουργηθεί το Ταμείο Ασφάλισης Καπνεργατών το 1924.

Οι καπνεργάτριες χειραφετήθηκαν από πολύ νωρίς. Συμμετείχαν ενεργά σε όλους τους αγώνες των καπνεργατών, απεργίες, καταλήψεις, συλλαλητήρια. Πολλές καπνεργάτριες συνελήφθησαν, βασανίστηκαν, εξορίστηκαν και κάποιες έδωσαν και το αίμα τους στον αγώνα. Είχαν συμμετοχή στα πολιτιστικά δρώμενα των Σωματείων τους, όπως στον Μουσικοδραματικό Σύλλογο Καβάλας και στη Θεατρική ομάδα των Θασίων Καπνεργατών. Βοηθούσαν επίσης στην κοινωνική δράση των Σωματείων. Συμμετείχαν στον αγώνα εναντίον των Γερμανών και των Βουλγάρων κατακτητών και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην τοπική αυτοδιοίκηση .

Σήμερα, η Ομοσπονδία Καπνεργατών Ελλάδος έχει διαλυθεί. Υπάρχουν λίγοι καπνεργάτες στα εναπομείναντα στην πατρίδα μας καπνεργοστάσια στην Ξάνθη και στην Καβάλα.

7. Η σημασία του στοιχείου σήμερα

α. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου για τα μέλη της κοινότητας/τους φορείς του;

Είναι μια καλλιέργεια που περνάει από γενιά σε γενιά, με ειδική τεχνογνωσία, στην οποία οφείλεται η υψηλή ποιότητα του καπνού.

Η καλλιέργεια των Ανατολικών Καπνών σε ορισμένες κοινότητες αποτελεί τη μοναδική πηγή φυσικού πλούτου, απόλυτα συμβατή με τις κλιματολογικές και εδαφολογικές συνθήκες της περιοχής που αξιοποιεί τη γη με συνετό και διατηρήσιμο τρόπο.

Στο παρελθόν, μεγάλες πολυεθνικές καπνοβιομηχανίες προσπάθησαν να παράγουν την ποικιλία μπασμά σε διάφορα μέρη του κόσμου, αλλά δεν κατάφεραν να πετύχουν

την ίδια ποιότητα. Επομένως, η διατήρηση αυτής της καλλιέργειας για την κοινότητα είναι πολύτιμη.

Σήμερα, η καλλιέργεια του καπνού αποτελεί σημαντική επαγγελματική ενασχόληση στις ορεινές περιοχές, κρατώντας τους καπνοπαραγωγούς στον τόπο καταγωγής τους. Με την άμεση διάθεση του προϊόντος, την άμεση πληρωμή και τη βελτιστοποίηση των συνθηκών καλλιέργειας και επεξεργασίας, οι συνθήκες έχουν βελτιωθεί σημαντικά. Η καλλιέργεια του καπνού αποτελεί το μοναδικό εισόδημα και κρατάει ζωντανό τον κοινωνικό ιστό αρκετών χωριών, όπως π.χ. στα ορεινά της περιοχής Ξάνθης και Ροδόπης. Επομένως, ο καπνός εξακολουθεί να συμβάλλει στην ομαλή συνύπαρξη και συμβίωση των χριστιανών και μουσουλμάνων και στην πολιτισμική παράδοση του τόπου μας.

β. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου για την ελληνική κοινωνία

Είναι μια καλλιέργεια παραδοσιακή που το προϊόν της κάποτε αντιπροσώπευε σε αξία ένα σημαντικό μέρος των εξαγωγών σε εθνικό επίπεδο. Σήμερα εξακολουθεί να υπάρχει σε μικρότερη κλίμακα, σε αντίστοιχες μικρές ιδιοκτησίες και γίνεται με τον ίδιο παραδοσιακό τρόπο.

Είναι επομένως μια ζωντανή πολιτιστική κληρονομιά που πρέπει να διαφυλαχθεί και να αναδειχθεί.

Οι αρνητικές επιπτώσεις του καπνίσματος στην υγεία είναι γνωστές και αποδεδειγμένες. Ωστόσο, η καλλιέργεια του καπνού μπορεί να προσφέρει παράγωγες ουσίες, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε διάφορες χρήσεις, που μέχρι πρόσφατα είχαν υποτιμηθεί. Ο επαναπροσανατολισμός των χρήσεων έχει πολύ ενδιαφέρον και αναλύεται στη συνέχεια.

Η νικοτίνη είναι δραστική ουσία του καπνού. Βρίσκεται κυρίως στα φύλλα, αλλά και στις ρίζες και στο στέλεχος του φυτού. Η περιεκτικότητα διαφέρει ανάλογα με την ποικιλία του καπνού. Άλλες δραστικές ουσίες που βρίσκονται στο φυτό του καπνού είναι: πρωτεΐνες, φυτικές ίνες, στερόλες, λιπαρά οξέα, τριλινολείνη, χοληστερόλη, κυκλοαρτενόλη, αμινοξέα και μέταλλα.

Στη λαϊκή ιατρική τα φύλλα του καπνού έχουν χρησιμοποιηθεί με μορφή καταπλάσματος ως στυπτικό, αιμοστατικό και επουλωτικό, καθώς και ως αλοιφή για δερματικές παθήσεις.

Επίσης, η οσμή των φρέσκων πράσινων φύλλων (ή ατμών που προέρχονται από το βράσιμό τους) χρησιμοποιούνταν ως αναλγητικό σε πονοκεφάλους και ημικρανίες.

Στη σύγχρονη ιατρική υπάρχουν πολλές μελέτες σχετικά με τη χρήση της νικοτίνης ως θεραπείας για ήπια γνωστική εξασθένηση. Υπάρχουν ήδη θετικά αποτελέσματα

για πρωτογενή εξασθένηση μνήμης και διανοητικής επεξεργασίας (P. Newhouse, MD, K. Kellar, PhD, et al.).

Η έρευνα φυσικών/βιολογικών φαρμακευτικών προϊόντων εξελίσσεται συνεχώς και η διατήρηση της βιοποικιλότητας είναι καθοριστικός παράγοντας. Το πρόγραμμα «Newcotiana» (Newcotiana, EU funded project, last access June 2020, <https://newcotiana.org/>) είναι χρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Ένωση και στοχεύει στην αξιοποίηση της παραδοσιακής καλλιέργειας του καπνού για βιολογικά προϊόντα που σχετίζονται με την υγεία, όπως εμβόλια και αντισώματα. Η ερευνητική ομάδα του προγράμματος, αντιμέτωπη με την πανδημία του COVID-19, επικεντρώθηκε σε πειραματικά εμβόλια κατά του SARS-COV-2 .

Τα φύλλα του καπνού έχουν, επίσης, εντομοαπωθητικές, αντισηπτικές, σπασμολυτικές, ερεθιστικές και εμετικές ιδιότητες.

Με τη μορφή καταπλάσματος και αλοιφής χρησιμοποιούνται για τη θεραπεία οιδημάτων, τσιμπημάτων από έντομα, ερεθισμών και διαφόρων δερματικών παθήσεων.

Το φυτικό εκχύλισμα είναι αποτελεσματικό κατά της νευραλγίας του τριδύμου, της καταρροής, του πονόδοντου και του κρυολογήματος.

Στην κτηνιατρική, η νικοτίνη χρησιμοποιείται ως ισχυρό εντομοκτόνο φάρμακο κατά των παρασίτων του δέρματος (ψύλλων, κοριών, τσιμπουριών κ.λ.π.) και μάλιστα αναμεμειγμένη με νερό.

Η νικοτίνη έχει εντομοαπωθητική και εντομοκτόνο δράση. Είναι διαλυτή στο νερό και δεν βλάπτει τα φυτά στα οποία χρησιμοποιείται. Καταπολεμά κυρίως την μελίγκρα.

Επίσης, χρησιμοποιείται για την απολύμανση του εδάφους στις ρίζες των φυτών, υπό μορφή εκχυλίσματος καπνού ή φυλλοτρίματος καπνόφυλλων.

Οι παραπάνω χρήσεις είναι στο πλαίσιο της φιλικής προς το περιβάλλον γεωργίας, για την αποφυγή συνθετικών εντομοκτόνων.

Η πράσινη βιομάζα του καπνού μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βιοκαύσιμο, αλλά και να γίνει παραγωγή αιθανόλης ή αιθυλικής αλκοόλης για βιομηχανική χρήση.

Τα καπνοστελέχη περιέχουν ακατέργαστη κυτταρίνη και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για παραγωγή χαρτιού κατώτερης ποιότητας.

Από τους σπόρους του καπνού εξάγεται έλαιο, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην βιομηχανία βαφών.

Το αιθέριο έλαιο του καπνού χρησιμοποιείται για τη δημιουργία αρωμάτων. Ο μπασμάς, ως η πιο αρωματική ποικιλία Ανατολικών Καπνών, ενδείκνυται ιδιαίτερα για χρήση σε αυτόν τον τομέα. Από βιολογικές καλλιέργειες, μετά από κατάλληλη επεξεργασία και απόσταξη, γίνεται παραγωγή αρωματικών ελαίων που χρησιμοποιούνται είτε ως αρωματικά χώρου, είτε σε προϊόντα υγιεινής, όπως σαπούνια.

Πρόσφατα, τα φύλλα μπασμά ξεκίνησαν να χρησιμοποιούνται και στη σύγχρονη γαστρονομία, κυρίως ως έλαια, αλλά και ατόφια. Πρωτοπόρες συνταγές στη ζαχαροπλαστική και στη μαγειρική χρησιμοποιούν μικρές ποσότητες από φύλλα μπασμά βιολογικής καλλιέργειας, καθώς προσδίδουν ιδιαίτερο άρωμα και γεύση. Από χημικής πλευράς τα Ανατολικά Καπνά είναι όξινα.

γ. Συμμετείχε και πώς η κοινότητα στην προετοιμασία της εγγραφής του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς;

Η πρόταση του Ι.Κ.Κ.Ι.Κ. για την εγγραφή της καλλιέργειας και επεξεργασίας καπνού είχε μεγάλη απήχηση στην κοινότητα και τους ανθρώπους του καπνού.

Στοιχεία και πληροφορίες έχουν συγκεντρωθεί επίσης από αφηγήσεις από παλιούς καπνέμπορους, καπνεργάτες και εκτιμητές καπνού. Το Ι.Κ.Κ.Ι.Κ. θα ήθελε να ευχαριστήσει ιδιαίτερα όλους τους φορείς, για την ενεργή συνεργασία τους και τη διαβεβαίωση για περαιτέρω στήριξη και συμμετοχή σε ενέργειες για τη διαφύλαξη και ανάδειξη του στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (βλ. επιστολές φορέων σε παράρτημα).

8. Διαφύλαξη/ανάδειξη του στοιχείου

α. Πώς μεταδίδεται το στοιχείο στις νεότερες γενιές σήμερα;

Ο σημαντικότερος ίσως συντελεστής της παραγωγής καπνού υπήρξε ο ανθρώπινος παράγοντας, διότι η ανθρώπινη φροντίδα επηρεάζει αποτελεσματικά τόσο την ποιότητα του προϊόντος, όσο και την έκταση της καπνοκαλλιέργειας. Και αυτό συμβαίνει εξαιτίας των απαιτήσεων σε εργατικά χέρια και της εξειδίκευσης των γνώσεων που απαιτούσε η καπνοκαλλιέργεια.

Η καλλιέργεια του καπνού περνά από γενιά σε γενιά ως τοπική και οικογενειακή παράδοση. Οι νεότερες γενιές μούνται στα μυστικά του καπνού από τις παλαιότερες.

Η επεξεργασία του καπνού σήμερα γίνεται κυρίως με μηχανικά μέσα που εξελίσσονται συνεχώς από εξειδικευμένο προσωπικό.

β. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης του στοιχείου που έχουν ληφθεί στο παρελθόν ή που εφαρμόζονται σήμερα (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

1. Έκδοση από το Ι.Κ.Κ.Ι.Κ. του τρίτομου βιβλίου *Καβάλα η Μέκκα του καπνού* του Γιάννη Βύζικα (2010).
2. Διοργάνωση εκθέσεων παιδικής ζωγραφικής και παιδικού διηγήματος με θέματα από την καλλιέργεια του καπνού, από το Μουσείο Καπνού και το Ι.Κ.Κ.Ι.Κ.. Συμμετείχαν δημοτικά σχολεία από όλη την περιφέρεια (2008, 2009, 2011).
3. Παρουσίαση του Αρχείου της Ομοσπονδίας Καπνεμπόρων (16 Δεκεμβρίου 2016).
4. Δημιουργία εργαστηρίου κατασκευής καλλιτεχνικών καπνοδειγμάτων από το Ι.Κ.Κ.Ι.Κ. (2016).
5. Δημιουργία Δικτύου καπνού μεταξύ των πόλεων Durham της Αμερικής και της Καβάλας (22-5-2017).
6. Ίδρυση του Tobacco Roads από το Ι.Κ.Κ.Ι.Κ., τον Δήμο Καβάλας και τα Επιμελητήρια Σερρών, Καβάλας, Δράμας, Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου (14-6-2017).
7. Διοργάνωση εκδήλωσης «Ο καπνός αλλιώς», στην οποία προβλήθηκαν εναλλακτικές χρήσεις του καπνού στη φαρμακευτική, την κοσμετολογία, τη γαστρονομία (20 Μαΐου 2017, Διεθνής Ημέρα Μουσείων).
8. Ημερίδα: «Αποτελεσματική Επανάχρηση Διατηρητέων Καπναποθηκών της Καβάλας: Προβλήματα, Τρόποι αντιμετώπισης» (25 Ιουνίου 2018).
9. Διοργάνωση έκθεσης «Turmac: Κωνσταντινούπολη, Καβάλα, Άμστερνταμ. Μία πορεία με επίκεντρο μία πόλη» (17 Μαΐου 2018 Έκθεση συσκευασιών σιγαρέτων και διαφημιστικού υλικού της καπνοβιομηχανίας Turmac, που είχε έδρα την Καβάλα).
10. Διοργάνωση Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα: «Ο καπνός στην Ιστορία. Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις» (7-9 Δεκεμβρίου 2018) σε συνεργασία με το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο, το Universitat Hamburg και το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Το συνέδριο ανήκε στις δραστηριότητες που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2018.
11. Έκθεσης Γελοιογραφίας του διεθνούς φήμης σκιτσογράφου Semih Poroy με τίτλο: «Καπνογραφία». Δημοτική Καπναποθήκη Καβάλας (15-28 Φεβρουαρίου 2020).

12. Υπογραφή πρωτοκόλλου συνεργασίας του Ι.Κ.Κ.Ι.Κ με έξι πολιτιστικούς συλλόγους της Καβάλας για την ίδρυση του πολιτιστικού τμήματος «Δρόμοι του Καπνού» (15 Φεβρουαρίου 2020).

γ. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης που προτείνεται να εφαρμοστούν στο μέλλον (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά μένει ζωντανή όσο είναι κομμάτι της ζωής της κοινότητας. Θα ήταν πολύ χρήσιμο να δοθούν κίνητρα για συνέχιση της καλλιέργειας του καπνού και ενίσχυση των προσπαθειών για αναζήτηση και άλλων εναλλακτικών χρήσεων.

Επίσης, σημαντική ενέργεια είναι η διαφύλαξη της «γλώσσας του καπνού», καθώς τόσο η καλλιέργεια, όσο και η επεξεργασία του καπνού έχουν το δικό τους λεξιλόγιο, το οποίο αποτελεί σημαντικό κομμάτι της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μας. Μια πολύ αξιόλογη δουλειά είναι το «Το γλωσσάρι του καπνού», το οποίο έχει δημιουργήσει το Εργαστήριο Γλωσσολογίας ΣυνΜόρφωση, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης <http://synmorphose.gr/index.php/el/projects-gr/tobacco-glossary-menu>. Το Ι.Κ.Κ.Ι.Κ. είναι σε συνεργασία με την κύρια υπεύθυνη για «Το γλωσσάρι του καπνού», Δρ. Ζωή Γαβριηλίδου, Καθηγήτρια Γλωσσολογίας Δ.Π.Θ και Αντιπρύτανη Ακαδημαϊκών Υποθέσεων και Φοιτητικής Μέριμνας.

9. Βασική Βιβλιογραφία

Ανδρεάδης, Θ. (1959), Καπνός, Αθήνα, Αυτόνομος Οργανισμός Ελληνικού Καπνού

Βασιλειάδης, Β. (1996), Βελτίωση του Καπνού, Οδηγός Καλλιέργειας Καπνού, Δράμα, Εθνικός Οργανισμός Καπνού (Ε.Ο.Κ.) & Καπνολογικό Ινστιτούτο Ελλάδας

Βύζικας Γ. (1994), *Το Χρονικό των Εργατικών Αγώνων*, Καβάλα, Εκδ. Δημοτικό Μουσείο Καβάλας (με τη συμμετοχή της Γ.Σ.Ε.Ε)

Βύζικας, Ι. (2010), *Η Μέκκα του Καπνού, Καβάλα*, Εκδ. Ι.Κ.Κ.Ι.Κ.

Δημαράς, Ζωγραφάκης, Μιχαλόπουλος, Ντεμούσης, Σκούρας, Τζελέπης, Ψαλτόπουλος (2001), *Ο Καπνός στην Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα, Εκδ. Gutenberg

European Commission (2020), Research team makes plant genome public to help fight COVID-19, CORDIS, EU research results, last access June 2020,

<https://cordis.europa.eu/article/id/415874-research-team-makes-plant-genome-public-to-help-fight-covid-19>

Μάντζαρης, Α. (1931), Περί Καπνού, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο

Μάντζαρης, Α., Γ. Αλλαμανής, Ν. Σκλιάς (1955), *Το Ελληνικό Καπνεμπόριο*, Αθήναι, Τυπογραφία Αφών Ροδή

Μήτρου, Α. (2005), Η Καλλιέργεια του Καπνού στην Ελλάδα, (πτυχ.εργασία), Καλαμάτα, Τ.Ε.Ι., Σχολή Τεχνολογίας Γεωπονίας, Τμήμα Φυτικής Παραγωγής

Nicotiana tabacum, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών Υγείας, Τμήμα Ιατρικής, Εργαστήριο Φαρμακολογίας, http://mediplanteripirus.med.uoi.gr/pharmacology/plant_details.php?id=230

P. Newhouse, MD, K. Kellar, PhD, et al., (2012), Nicotine treatment of mild cognitive impairment, A 6-month double-blind pilot clinical trial, *Neurology*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3466669/>

Πάτρας, Ν. (1954), *Καπνική Οικονομία, Καπνική Πολιτική*, Θεσσαλονίκη, Τυπογραφείον Ν.Εστία

Πασχαλίδης, Μ. (επιμ.) (1985), *Ο Καπνός και η Καλλιέργειά του (Ανατολικά Καπνά)*, Αθήνα, Εκδ. Υπουργείο Γεωργίας, Εθνικός Οργανισμός Καπνού (Ε.Ο.Κ.)

Sahsamanoglou, P. (1939), *Der Tabak in der griechischen Landwirtschaft*, (διδ.διατριβή), Hansischer Gilden-Verlag

10. Συμπληρωματικά Τεκμήρια

α. Κείμενα (πηγές, αρχειακά τεκμήρια κτλ.)

- Υποστηρικτικές επιστολές
- Η επεξεργασία του καπνού στο παρελθόν και η εξέλιξή της

β. Χάρτες

- Καπνικές περιοχές Μακεδονίας-Θράκης

γ. Οπτικά και ακουστικά τεκμήρια (σχέδια, φωτογραφίες, αρχεία ήχου, βίντεο κτλ.)

- Το φυτό του καπνού, από το βιβλίο *Καβάλα, η Μέκκα του Καπνού*
- Σύγχρονες φωτογραφίες από το σπίτι καπνοπαραγωγού σε χωριό στα ορεινά της Ροδόπης

Φωτογραφίες από εναλλακτικές χρήσεις του καπνού:

- Καπνοδείγματα από το εργαστήριο του Ι.Κ.Κ.Ι.Κ.
- Αρωματικά σαπούνια και αρωματικά έλαια (Παυλίνας Ιορδανοπούλου) που πωλούνται στο Μουσείο Καπνού Καβάλας.
- Γαστρονομία, από την εκδήλωση του Ι.Κ.Κ.Ι.Κ. «Ο καπνός αλλιώς, ο καπνός στη σύγχρονη γαστρονομία» (Νικόλαος Φωτιάδης)

Διαφύλαξη/ανάδειξη του στοιχείου

- Εκδήλωση Ι.Κ.Κ.Ι.Κ. Έκθεσης Γελοιογραφίας του σκιτσογράφου Semih Roşoγ με τίτλο: «Καπνογραφία».
- Υπογραφή πρωτοκόλλου συνεργασίας του Ι.Κ.Κ.Ι.Κ με 6 πολιτιστικούς συλλόγους της Καβάλας για την ίδρυση του πολιτιστικού τμήματος «Δρόμοι του Καπνού» (15 Φεβρουαρίου 2020).

δ. Διαδικτυακές πηγές (υπερσύνδεσμοι)

<http://www.ikkik.gr/homepage>

11. Στοιχεία συντάκτη του Δελτίου

α. Όνομα Συντάκτη/-ών

β. Ιδιότητα Συντάκτη/-ών

Μελομένη Βύζικα, Αρχιτέκτων Μηχανικός, MSc στην Αποκατάσταση Ιστορικών κτιρίων και συνόλων, Μέλος Ι.Κ.Κ.Ι.Κ.

Ιωάννης Βύζικας, Πρόεδρος Ι.Κ.Κ.Ι.Κ., Πρώην Πρόεδρος Δημοτικού Μουσείου Καβάλας

Συνεργασία: Μαρία Ματζουράνη, Ιστορικός και Μέλος Ι.Κ.Κ.Ι.Κ., Λένα Σκένδου Γεωπόνος

Επιμέλεια: Λαζαρίδου Φωτεινή, Μέλος Ι.Κ.Κ.Ι.Κ.

γ. Τόπος και Ημερομηνία Σύνταξης του Δελτίου

Καβάλα, 30 Αυγούστου 2019

12. Τελευταία συμπλήρωση/επικαιροποίηση του Δελτίου

Ιούνιος 2020